

Зародження ідеї філософії господарства у В. С. Соловйова

У статті проаналізовано становлення проблеми філософського розуміння економічних процесів у релігійній філософії Срібного віку. Розглянуто філософсько-етичне трактування економічної проблематики в працях В. С. Соловйова, досліджено вплив поглядів науковця на формування та подальший розвиток філософії господарства С. М. Булгакова. Виділено основні економічні погляди, які С. М. Булгаков переймає у В. С. Соловйова й розвиває далі у власній філософській системі.

Ключові слова: філософія господарства, філософія всеєдності, Софія.

Постановка наукової проблеми та її значення. Економічні теорії покликані виявляти особливі закономірності в сучасних змінах економіки, спрямовані на контроль та регуляцію економічних процесів. Але, на жаль, у наявних концепціях людині приділяється роль якщо не ресурсу, так само як сировині або грошам, то індивіда, котрий для гарної праці потребує лише створення сприятливого мікроклімату. Водночас духовні й етичні компоненти, розвиток яких міг би вивести трудову діяльність на новий рівень, зовсім не враховуються, оскільки вони не є часткою виробничого процесу та не підлягають раціоналістичним, прагматичним розрахункам.

Однак представники російської релігійної думки висловлювали інші погляди. Бог, дух, душа, совість, мораль повинні займати важливіші місця в житті кожної людини й не вичерпуватися під час виконання робочих зобов'язань. Наперекір усім «безликим» економічним теоріям мислителі Срібного віку формують унікальну систему вчень про співвідношення праці та вищого призначення людини.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Перший систематичний виклад філософії господарства в російській релігійній філософії здійснив С. М. Булгаков, який розвивав підхід до осмислення економічних процесів, розроблений В. С. Соловйовим. Проблемою філософського трактування економічних питань у творчості В. С. Соловйова та аналізом впливу його поглядів на розробку філософської системи С. М. Булгакова займалися такі дослідники, як А. Гордєєв [4], Л. Кейзік [5], С. Титаренко [10], І. Шаронов [11]. У цілому можемо констатувати, що економічна проблематика у філософії В. С. Соловйова виявилася малодослідженою, як і процес безпосереднього виникнення нового напрямку дослідження – російської релігійної філософії господарства.

Мета статті – проаналізувати становлення проблеми філософського розуміння економічних процесів у релігійній філософії Срібного віку. **Завдання дослідження** – вивчити філософсько-етичне трактування економічної проблематики в працях В. С. Соловйова, а також вплив поглядів В. С. Соловйова на формування й подальший розвиток філософії господарства С. М. Булгакова.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Саме з інтуїції позитивної всеєдності В. С. Соловйова в російській релігійній філософії починається період переосмислення, що приводить до поляризації російської філософської думки. З одного боку, продовжується тема відокремлення філософії від церкви, а з іншого – повернення до релігійної філософії. Метафізика всеєдності Соловйова визначила напрям філософствування наступного покоління релігійних мислителів.

Науковець створив грандіозну філософську систему, у центрі якої – опис форм і станів «загальнолюдського організму». Вони поділяються на три сфери згідно з формами реалізації людини (творчості, знання й практичної діяльності). У сфері практичної діяльності виділено три системи, які формуються за ступенем реалізації духовного начала: абсолютна – духовне суспільство (церква), формальна – політичне суспільство (держава) та матеріальна – економічне суспільство (земство). Аналізуючи процес еволюції людства в історичному аспекті, філософ приходить до висновку, що названі вище системи суперечливі між собою й завданням повернення до нормального стану є утворення з них цілісного суспільного організму. Отже, економіка та політика повинні визначатися духовно-моральними цінностями [10].

Один із ключових творів філософії всеєдності В. С. Соловйова – «Виправдання добра» (1897). Ця праця також розкриває погляди філософа на економіку та її роль у розвитку суспільства. Як зазначає І. І. Шаронов, Соловйов не виправдав економіку. Вона залишилася для нього не далеким

для суспільства елементом, але тим, що явно домінує в ньому. Цей елемент не вплітається гармонійно у філософію Всеєдності, як держава й право. Він гармоніює з нею тільки як об'єкт, який зводить людина за допомогою свого морального складника [11, с. 93].

Основою філософського погляду В. С. Соловйова на економічні процеси стає ідея морального осмислення праці та мотивації праці кожного не власними інтересами, а загальнолюдськими цінностями [10]. Починається розмова про економічне питання із зауваження, що основна причина народної ворожнечі й злочинності – це економічна причина. Особиста злочинність живиться та підтримується середовищем злиднів, надмірної механічної праці й неминучого в цьому середовищі здичавіння. «Сам факт економічних лих є свідченням, що економічні відносини не пов'язані як мають бути з початком добра, не організовані морально» [9, с. 407].

Аналізуючи сучасний філософу стан економічної думки, Соловйов виділяє дві основні тенденції, які негативно впливають на економічну науку. Головним недоліком ортодоксальної політичної економії мислитель вважає те, що вона відокремлює сферу господарства від моралі. Соціалізм, натомість, допускає між цими поняттями повне змішування чи неправдиву єдність. Філософ стає на шлях розробки нового підходу, який оснований на ідеї гармонійної людини: «Визнати в людині тільки діяча економічного – виробника, власника й споживача матеріальних благ є думка помилкова та аморальна» [9, с. 407]. Ці функції не можуть виражати ество й гідність людини. Соловйов вважає, що повною мірою реалізувати людський інтерес у сфері виробництва можна, лише з'ясувавши, задля чого людина діяла як людина.

Розглядаючи ліберальну теорію вільного ринкового господарства, при якому економічне життя визначається вільною грою економічних факторів і мертвою силою економічних законів, Соловйов зазначає, що її можна реалізувати тільки в суспільстві обездушених людей, яке з неминучістю переживатиме кризи й розпад. У такому суспільстві деградуватиме власне основа його існування – людина. Науковець визнає, що в головну причину існування економіки є фатальний факт – необхідність працювати для підтримки свого існування. Однак ця необхідність дає тільки поштовх, який примушує людину до діяльності, подальші ж її дії визначаються психологічними та етичними причинами. Так, жодним економічним законом не пояснити людської спраги до насолоди та пристрасті до придбання, які не викликаються ніякою життєвою потребою [10].

Важливу роль у світі, де існує синтез економіки й моральності, відіграє держава – своєрідний охоронець ідеалів, що перешкоджає прояву своєкористя. Однак економічні закони не абсолютні, вони не можуть самі собою визначати процеси в суспільстві, в міжособистісних і міжгрупових відносинах. Тріада морального, державного й економічного вертикальна, а вершиною є сфера моральна. Людина, залучена в економічні відносини, повинна діяти, працювати, ґрунтуючись на загальній користі своєї праці, а не власному меркантильному інтересі. Метою праці в такому випадку стає одухотворення матеріального [11, с. 94–95].

Філософ виступає проти соціалізму й соціально-майнового урівнювання, оскільки це сприяє відчуженню від вищих духовних інтересів, коли тільки за матеріальним визнається принципово важливе значення. Сфера економічних відносин не повинна цілком підкорятися відчуженим матеріальним началам. Полемізуючи із соціалістичними теоріями, Соловйов заявляє: «Суспільна аморальність полягає не в індивідуальній та спадковій власності, не в розподілі праці й капіталу, не в нерівності майна, а саме в плутократії, яка є спотворенням належного суспільного порядку, зведенням нижчої та службової по суті сфери – економічної – на ступінь вищої й панівної та зведення всього іншого до значення засобу й матеріальних вигод» [9, с. 414]. У цьому нівелюванні вищого плутократія змикається із соціалізмом.

Якщо для плутократії не існує нормальної людини з її високими моральними, освітніми та цивільними позиціями, а є тільки капіталіст із сумою накопиченого капіталу, то соціалісти ставлять моральність суспільства в пряму й цілковиту залежність від його економічного ладу та хочуть досягти морального переродження за допомогою економічного перевороту. І тут, і там остаточною метою й верховним благом визнається «економічний добробут» [10].

За Соловйовим, виходом із наявної ситуації вважається особливе розуміння праці як свідомого прагнення до загального блага. Філософ висуває особливу концепцію влади над людьми та гармонійного задоволення власних потреб служінням людям за допомогою праці: «Якщо з погляду моралі кожна людина – чи то землевласник, письменник, чи банкір – має працювати свідомо та з бажанням

загальної користі своєї справи, якщо вона повинна дивитися на неї як на обов'язок виконання волі Божої й служіння загальному добробуту ближніх, то цей обов'язок, саме як загальний, припускає, що так само мають ставитися до цієї людини, тобто ставити його не лише як знаряддя, але і як предмет та мету спільної діяльності» [9, с. 420]. Отже, основою філософського осмислення економічних процесів, на думку Соловйова, стає ідея морального осмислення праці й прагнення до загальнолюдських цінностей.

Послідовники філософа розвивають його ідею про моральну основу економіки та її неможливість визначати й регулювати суспільне життя за допомогою одних лише економічних законів. Перше систематичне вираження філософії господарства в російській релігійній філософії С. Н. Булгаков здійснив у роботі «Філософія господарства» (1912). Як зазначає Ю. М. Осипов, це був вихід не тільки до нової теоретичної парадигми, наукової концепції чи галузі гуманітарного знання, а «до нового смислового світу, що не виключає взагалі ні науки, ні філософії, ні релігії, ні тієї ж літератури з мистецтвом, але є від них цілком самостійним» [7, с. 16].

Вважаючи В. С. Соловйова своїм учителем, С. М. Булгаков багато разів цитував його у своїх творах, відзначаючи, що саме Соловйов змінив його світосприйняття з марксизму на релігійний ідеалізм. Він так висловлювався про вплив В. С. Соловйова на власний світогляд: «Я не поділяю його гностичних тенденцій і вважаю, що у своїй поезії він дуже далекий від православного розуміння Софії, але я шаную в ньому свого філософського “провідника до Христа” – того часу, коли я йшов “від марксизму до ідеалізму” і далі – до церкви» [12, с. 24]. Велике значення В. С. Соловйова як філософа С. М. Булгаков убачав у тому, що той виразив мовою філософії «одвічні істини християнської релігії» [3]. Філософ стверджує, що всі найновіші філософські системи дають лише місце християнству, немов би миряться з ним, у той час, як філософія Соловйова і є тим самим християнським ученням. Соловйов показав шлях повернення відпалої людини до Бога. Підсумовуючи, Булгаков відзначає, що філософія Володимира Соловйова не збігається з християнським богослов'ям. Вона є оригінальною, оскільки це вільне створення вільного духу, а свобода потрібна для повноти пізнання істини [5].

Можна сказати, що вплив ідей Соловйова більше відчувався в прагненні Булгакова створити систему, яка б об'єднувала органічно пов'язані філософію й релігію. Булгаков критикує Соловйова за його надмірний раціоналізм, однак йому через те й імponує ідея філософа про всеєдність, оскільки він завжди вважав, що філософія прагне до абсолютного та що єдиною й універсальною проблемою філософії є проблема Бога [4, с. 202–203]. Філософія Булгакова за своєю структурою більш космічна, пов'язана ідейно не лише з метафізикою всеєдності Соловйова, а й з усім російським космізмом, що поширений і впливає на всю російську культурну традицію [6].

Булгаков, за Соловйовим, виділяє природний християнський ідеал суспільного розвитку, що являє собою «ідеал вільної теократії, здійснений вільною теургією при керівництві вільної теософії» [3, с. 154]. Говорячи про те, що може дати сучасній свідомості філософія В. С. Соловйова, Булгаков констатує, що людству потрібно саме те, що становить основу всієї філософії мислителя – позитивна всеєдність. Сучасна свідомість «шукає цілісного світогляду, який би пов'язував глибини буття з повсякденною роботою, осмислював особисте життя» [1, с. 571]. Таким світоглядом може бути філософія, що спроможна примирити релігію, метафізику та науку з повсякденним життям. Саме такий синтез являє собою філософія Соловйова.

Однією з основних тем, які С. М. Булгаков перейняв у В. С. Соловйова, була ідея Софії. «Метафізика всеєдності» переростає у філософське дослідження софіології в її космологічному аспекті. «Метафізику всеєдності» Соловйов перейняв насамперед у Спінози (*natura naturata* і *natura naturans*) та Шеллінга (філософія тотожності), проте в нього є й ідеї, почерпнуті з Каббали та інших містичних учень. У творчості В. С. Соловйова постійно виникала ідея про Софію, але вона ніколи не була центральною в його філософській системі. Інтуїція про Софію з'явилась у нього в період захоплення містичними вченнями (Беме й Баадером). У подальший період творчості ідея Софії мала скоріше поетичний, ніж філософський характер [4].

Софія В. С. Соловйова виступає посередником між Богом і людиною, як «Світова душа», синтез Добра, Краси, Мудрості, стаючи основою «вільної теософії». Філософ визначає її як те, що виділяється з абсолютного. Він називає Софію душею світу або ідеальним людством, відокремлюючи тим самим людське від божественної суті. У гносеологічному плані Софія являє собою провідник боголюдського устрою світу, тобто носій ідеї цілісного знання й вираз містичної істини.

Нескінченна різноманітність відносин між світом та Абсолютом реалізується через Софію. Саме вона визначає конкретний зміст усеєдності, яке В. С. Соловйов визначив як здійснену триєдність Блага, Істини й Краси. Бог-Отець розкривається через Софію як Благо, Бог-Син – як Істина, Бог-Святий Дух – як Краса [8, с. 15]. В онтолого-космологічному плані Софія – справжня причина творіння, його мета та початок.

С. М. Булгаков, сприйнявши ідею філософії всеєдності, розвиває вчення про Софію Премудрість Божу як предвічно суцільну в божественному задумі Світову Душу, жіночну за своєю суттю, що вміщує Божественну любов і випромінює її у світ. Софія Булгакова, як і Соловйова, займає місце між Творцем (Абсолютом) і створінням, сама при цьому не будучи ні тим, ні іншим. Софія – божественна ідея. Софія в цілому – це ентелехія світу, світова душа. Софія – предмет любові Божої. Булгаков розділяє думку В. С. Соловйова про те, що Софія – першооснова створеного світу, але, на відміну від софіології Соловйова, створення світу розуміється ним як виведення світу Богом із самого себе.

Іншим важливим елементом господарської діяльності людини, який наближає суспільство до його ідеального стану, є свобода. Булгаков представляє свободу як недетермінізм, безпричинність, абсолютний оказіоналізм або ж самопричинність, здатність діяти із себе, із себе починати причинність. Звідси він робить висновок, що справжня свобода належить тільки духу. Вона виражається у творчості, яка відрізняється від «мертвого механізму речей». Свобода, виражена у творчості, виконує функції суб'єкта, який творить, – вона бере участь у світоперетворенні: «Там, де є життя і свобода, є місце і для нової творчості, там уже виключений причинний автоматизм, який впливає з певного й незмінного устрою світового механізму, що йде як заведений годинник» [2, с. 271]. Господарство, за Булгаковим, є творчістю, синтезом свободи та необхідності, а політекономія не відображає духу господарства, оскільки сприймає господарство лише як сферу механічної закономірності [11].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. В. С. Соловйов – засновник оригінальної філософської системи, яка спричинила велике зрушення в російській філософській думці. Економічні моменти тісно сплітаються з ідеями метафізики всеєдності. За Соловйовим, економіка має осмислюватися та здійснюватися згідно з принципами моралі й загальної суспільної користі та блага. Філософ критикує ортодоксальну політичну економію й соціалізм за відокремлення господарства від моралі чи навпаки – за надмірну єдність цих сфер. Російський мислитель заснував новий підхід, що акцентується на гармонійності людини та виявленні основних мотивів людської діяльності. Послідовник В. С. Соловйова, С. М. Булгаков, розвиває етичні погляди на економіку, розробляючи систематичну філософію господарства. Головна тема, сприйнята у Соловйова, – ідея Софії – Премудрості Божої, світової душі, яка є посередником між Богом та людиною. Отже, російські філософи сформулювали особливе сприйняття світу, де визначальною системою організації економічного життя є людина як носій моральної мети за Соловйовим і духу господарства за Булгаковим.

Джерела та література

1. Булгаков Н. С. Что дает современному сознанию философия Владимира Соловьёва? / С. Н. Булгаков // От марксизма к идеализму. – М. : Астрель, 2006. – 1007 с.
2. Булгаков С. Н. Философия хозяйства / С. Н. Булгаков. – М. : Ин-т рус. цивилизации, 2009. – 464 с.
3. Булгаков С. Н. Васнецов, Достоевский, Вл. Соловьёв, Толстой (Параллели) / С. Н. Булгаков // Тихие думы. – М. : Республика, 1996. – 509 с.
4. Гордеев А. С. Влияние философии положительного всеединства Вл. Соловьёва на учение о Софии и философии хозяйства в работах о. Сергия (Сергея Булгакова) / А. С. Гордеев // Соловьёвские исследования. – 2008. – Вып. 16. – С. 195–205.
5. Кейзик Л. Владимир Соловьёв в свете работ Сергея Булгакова / Л. Кейзик // Соловьёвские исследования. – 2008. – Вып. 16. – С. 181–195.
6. Нікульчев М. О. Софіологічні інтерпретації у філософуванні С. М. Булгакова / М. О. Нікульчев // Ноосфера і цивілізація. – 2013. – Вип. 1 (14). – С. 200–205.
7. Осипов Ю. М. Своеобразие отечественной хозяйственной мысли: наследие и новый парадигмальный поиск / Ю. М. Осипов // Философия хозяйства. – 2013. – № 4 (88). – С. 9–36.
8. Подзолкова Н. А. Философия всеединства Вл. Соловьёва: основные идеи и традиции : автореф. дис. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.03 / Подзолкова Наталия Андреевна ; Урал. гос. ун-т им. А. М. Горького. – Екатеринбург, 2003. – 22 с.
9. Соловьёв В. С. Оправдание добра. Нравственная философия / В. С. Соловьёв // Сочинения. В 2 т. Т. 1 / В. С. Соловьёв ; сост., общ. ред. и вступ. ст. А. Ф. Лосева и А. В. Гулыги. – М. : Мысль, 1988. – 892 с.

10. Титаренко С. А. Философия хозяйства: Вл. Соловьев, С. Булгаков / С. А. Титаренко, А. Ю. Чернов // Філософські дослідження : зб. наук. пр. Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2011. – Вип. 13. – 272 с.
11. Шаронов И. И. Проблема гражданского общества и личности в контексте экономических взглядов философов Всеединства и современности / И. И. Шаронов // Соловьевские исследования. – 2009. – Вып. 1 (21). – С. 91–98.
12. Bulgakov S. N. The Wisdom of God, a brief summary of Sophiology / S. N. Bulgakov // Williams and Norgate. – London : The Pasley Press ; New York, 1937. – P. 223.

Волосатова Мария. Зарождение идеи философии хозяйства у В. С. Соловьева. В статье анализируется становление проблемы философского понимания экономических процессов в религиозной философии Серебряного века. Рассматривается философско-этическое трактование экономической проблематики в трудах В. С. Соловьева, исследуется влияние взглядов В. С. Соловьева на формирование и дальнейшее развитие философии хозяйства С. Н. Булгакова. Выделяются основные экономические взгляды, которые С. Н. Булгаков перенимает у В. С. Соловьева и развивает дальше в своей философской системе.

Ключевые слова: философия хозяйства, философия всеединства, София.

Volosatova Mariya. The Genesis of Philosophy of Economy in V. S. Solovyov's Philosophy. Object of the article is analyzing the formation of problem of philosophical understanding the economic processes in the religious philosophy of the Silver Age. The research objectives are consider the philosophical and ethical treatment of economic topic in V. S. Solovyov's works and investigate the influence of his views on the formation and further development of Bulgakov's philosophy of economy. The impact of the metaphysics of unity of Solovyov and specifically its philosophical and economic views on the emergence of a Russian religious philosophy such areas as philosophy of economy are analyzed in this article. Discussed in detail, the influence of Solovyov's philosophy on the philosophy of his disciple – S. N. Bulgakov. One of the key works of philosophy of unity of Solovyov is "Justification of the Good" (1897). This work also reveals the philosopher's views on the economy and its role in the development of society. According to Solovyov economics and politics should be determined by the spiritual and moral values. The basis of Solovyov's philosophical view to economic processes is the idea of moral judgment and work motivation of everyone not by their own interests but by human values. According to Solovyev's way out of this situation is a special understanding of work as a conscious striving for the common good. Philosopher puts forward the concept of a special power over people and harmonious meet their own needs by serving people through work. The disciples of Solovyov develop his idea of moral backbone of the economy and its inability to define and regulate social life with the help of economic laws alone. One of the main topics that Bulgakov hosted at Solovyov was the idea of Sophia. Sophia of Solovyov mediates between God and human as the "world soul", the synthesis of Goodness, Beauty, Wisdom. When Bulgakov embraced the idea of philosophy of unity he develops the doctrine of the Sophia as always existing in the divine plan of the world soul, feminine in nature that accommodates Agape and radiates it out. Under the influence of metaphysics of unity of Solovyov Bulgakov formed his own system. Mystical note in Solovyov's philosophy influenced the central theme of the philosophy of Bulgakov – the theme of the Sophia. Defining system of life organization is a person as a carrier of moral purpose and spirit by Solovyov and economy by Bulgakov.

Key words: philosophy of economy, philosophy of unity, Sophia.

Стаття надійшла до редколегії
12.11.2014 р.

УДК 130.123.1:133.2:111.12

Нина Гусева

Редукционизм и развитие современной философии как проблема¹

Развитие современной философии как проблема для своего решения и выявления реальных перспектив требует уточнения оснований. Без выявления редукций, присутствующих в том или ином виде в философском сознании, невозможно достаточно адекватно осмысливать суть стоящих перед человеком, наукой и обществом

© Гусева Н., 2014

¹ Данный текст был представлен в качестве Пленарного доклада на I Казахстанском философском конгрессе. См.: Философия в современном мире: стратегии развития : материалы I Казахстан. филос. конгр. – Алматы, 2013. – С. 56–64.